

Коваль О. Я.,
асистент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПВІВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЛЕГІТИМНІСТЬ», «ЛЕГАЛЬНІСТЬ» ТА «ЛЕГАЛІЗАЦІЯ»

THE CORRELATION OF CONCEPTS „LEGITIMITY”, „LEGALITY” AND „LEGALIZATION”

У статті проаналізовано термінологічні особливості понять «легітимність», «легальність» і «легалізація» та їх співвідношення. Розрізнено легітимність та легальність як умови реалізації владного процесу, його інституціональної визначеності. Виокремлено чотири варіанти співвідношення легальності та легітимності, що характеризують різні етапи у розгортанні владного процесу. Звернено увагу на класичні та сучасні підходи до розуміння цих понять. Проаналізовано три головні типи легітимності влади: ідеологічний, традиційний, харизматичний та раціонально-правовий (демократичний).

Ключові слова: легітимність, легальність, легалізація, законність, влада, держава.

В статье проанализированы терминологические особенности понятий «легитимность», «легальность» и «легаллизация» и их соотношение. Разрознены легитимность и легальность как условия реализации властного процесса, его институциональной определенности. Выделены четыре варианта соотношения легальности и легитимности, характеризующие различные этапы в развертывании властного процесса. Обращено внимание на классические и современные подходы к пониманию этих понятий. Проанализированы три главных типа легитимности власти: идеологический, традиционный, харизматический и рационально-правовой (демократический).

Ключевые слова: легитимность, легальность, легализация, законность, власть, государство.

The article analyzes terminological features of concepts “legitimity”, “legality” and “legalization” and studies their correlation. It suggests that the distinction of legitimacy and legality is the condition of imperious process realization, its institutional definiteness. It distinguishes four variants of legality and legitimacy correlation that characterize different stages in the development of imperious process. It focuses on the classic and modern approaches to the understanding of these concepts. The article analyzes three main types of power legitimacy: ideological, traditional, charismatic and rationally legal (democratic).

Key words: legitimacy, legality, legalization, power, state.

Постановка проблеми. Про легітимність та пов'язані з нею поняття говорять часто не лише юристи, але й філософи, соціологи, політологи тощо. А. Лой вважає, що тема легітимації перебуває «за межами звичної для правників теми легалізації. Адже легалізація передбачає відповідність певного інституту, його дії чи публічних дій (вчинків) окремих осіб або партій (угруповань) засадничим принципам, що відображені передусім у конституції держави. Поняття легітимації охоплює ширші відносини в суспільстві, де правові відносини поєднуються з моральними, утворюючи з ними певну смислову цілість у життєвому світі соціуму, завдяки чому люди мають змогу сприймати наявні інститути як щось очевидне, самодостатнє і самозначиме, що не потребує доказів» [2, с. 5–6].

Аналіз досліджень проблеми. Серед вітчизняних досліджень проблем легітимності слід відзначити роботи Є. Бистрицького, О.Ю. Висоцького, В.В. Волонця, К.Ю. Вороніної, С.В. Гладія, К.О. Гольцман, О.Ю. Дашівської, Н.О. Драсеневича, Ю.І. Калюжної, В.Б. Ковальчука, О.Ю. Кудрявцева, Т.В. Кузьменко, А.Б. Міщенко, П.Г. Манджолі, В.І. Невідомового, М.І. Неліпи, В.О. Нечипоренка, М.В. Ніколко, П.М. Олещука, С.В. Оліфренко, І.В. Рибак, П. Розанвалон, С. Рябова, Т.В. Сивак, Л.А. Спиники, І.В. Толстова, М. Тура, В.І. Чубаєв-

ського, Х.М. Хвойницької, Є.Г. Цокура, О.М. Шульги, В.Б. Фадєєва, Є.П. Юрійчука тощо.

Виклад основних положень. Причиною того, що поняття «легітимність» науковці позитивно оцінюють і трактують, на думку Є.Г. Цокура, є те, що воно має на собі доволі суттєвий юридичний відбиток, викликаючи поверхневі алузії до терміну «законність» у його правовому розумінні. Проте необхідним є розрізнення легітимності та легальності, що є умовою реалізації владного процесу, його інституціональної визначеності. Дослідник виокремлює чотири варіанти співвідношення легальності та легітимності, що характеризують різні етапи у розгортанні владного процесу:

1) легітимна влада може діяти у рамках закону, тобто бути легальною. Це ситуація, що є характерною для переважної більшості політичних систем – існує закон, він визнається громадянами, суб'єкт влади отримує можливість реалізувати свій владний потенціал. Джерелом легітимності у цьому разі є правова система у демократичних політичних системах, у тоталітарних та авторитарних системах додатковим джерелом є загроза застосування насилля (також прописана в законодавстві);

2) легітимна влада може бути нелегальною. Прикладом може слугувати діяльність антиурядових, повстанських організацій, що спираються на лояль-

ність своїх членів, проте діють у протиріччі із законами держави. У разі успішності діяльності вони мають усі можливості трансформувати свою владу до першого типу;

3) нелегітимна влада, що діє на легальних підставах. Подібна ситуація характеризує серйозну владну кризу, коли закони існують, але не виконуються, що може призвести до втрати конкретним суб'єктом чи групою осіб здатності управляти;

4) нелегітимна влада, що є нелегальною. Така конструкція є абстракцією, що описує стан заміни керівної системи, яка йде у небуття, новою, що є носієм легітимної і легальної влади [3, с. 51–52].

Легальність – це поняття, що виражає формально-юридичну законність, об'єктом якої може бути влада, політичні інститути, політична діяльність. Легальність устанавлюється і гарантується владою. На відміну від легітимності, що може бути харизматичною, легальність раціональна. Форма легальної інституалізації влади – законодавство, зокрема акти про спадкоємство престолу, про обрання парламенту, президента тощо. Для громадян легальність полягає у покорі законам і їх виконанні.

Легітимація – це процедура суспільного визнання якоїсь дії, події або факту, дійової особи. Вона покликана забезпечити покору, згоду, політичну участь без примусу, а якщо цього не досягається – виправдання такого примусу, використання сили.

У політичній науці виокремлюються декілька універсальних механізмів легітимації влади. Перший – соціально-психологічний, що ґрунтується на психологічних властивостях груп і великих мас, таких як конформізм маси, прагнення «маленької» людини спиратися на авторитети і думку більшості, віра у справедливість принципів розподілу благ. Крім того, виокремлюють ще політичну участь та політичну соціалізацію, у процесі якої відбувається залучення індивіда до норм суспільства.

Легітимність – це певний порядок походження і функціонування влади, який робить можливим досягнення згоди у владних структурах і в їх взаємодії з суспільством на базі соціально значущих норм, що історично склалися,

Історія поняття сходиться до середніх віків, коли складається розуміння легітимності як згоди зі звичаями, традиціями і встановленою поведінкою. Переважно так трактувалось право верховних посадовців діяти згідно зі звичаями, але вже з середини XIV ст. поняття починає вживатися у значенні правомочності виборної влади.

У науковий обіг термін ввів М. Вебер, який вказав, що будь-яка влада потребує самовиправдання, визнання і підтримки. Цей термін часто переводиться як «законність», хоча М. Вебер мав на увазі не юридичні, а соціологічні (поведінкові) характеристики панування (влади) і надавав головного значення чиннику монопольного вживання примусу.

На відміну від соціологічного підходу М. Вебера системний аналіз влади, запропонований американською школою політології, дав змогу створити більш функціональну, пристосовану до практичних потреб

концепцію легітимності, яка дає можливість визначати легітимність емпіричним шляхом.

У сучасній літературі з теорії держави і права існують й інші підходи до типології легітимності. Так, французький політолог Ж.Л. Шабо, зазначаючи, що у структурі владних відносин є два головних чинники – керовані і правителі, вказує, що політична влада легітимізується насамперед щодо них. Тобто вона повинна відповідати волевиявленню керованих (демократична легітимність) і узгоджуватися зі здібностями управителів (технократична легітимність).

Демократична легітимність – це перенесення на все суспільство механізму ухвалення рішення індивідом: вираз вільної волі, але в тому значенні, що вільна колективна воля виникає від індивідуального прояву вільної думки. У політичній практиці для операціоналізації переходу від індивідуального до колективного використовується простий арифметичний механізм – мажоритарний принцип (принцип більшості). Його вживання у демократичних режимах універсальне – як для вибору представників народу, так і для прийняття законів або ухвалення рішень у рамках виконавчих колегіальних структур. Проте в історії немало випадків, коли демократичні механізми в певних історичних обставинах сприяли утвердженню авторитаризму і тоталітаризму.

Технократична легітимність пов'язана з умінням володарювати, зумовленим двома параметрами: способами доступу до влади і змістом процесу її здійснення. На початкових етапах історії людського суспільства, коли сила була переважним способом досягнення влади, володіння зброєю, арміями і людьми цінувалося вище за все. У сучасних умовах таким переважним способом називають знання.

Крім того, згідно з Ж.-Л. Шабо, політична влада може легітимізувати себе щодо суб'єктивних уявлень про бажаний соціальний порядок (ідеологічна легітимність) або відповідно до універсального порядку, що включає також і соціальний порядок (онтологічна легітимність).

Ідеологічна легітимність ґрунтується на певних уявленнях про соціальну дійсність і способи та протекти її зміни.

Онтологічна легітимність – ця відповідність політичної влади універсальним принципам людського і соціального буття. Вона вимірюється рівнем відповідності «тому глибинному порядку буття, який людина відчуває природжено, але якому може протистояти».

У політологічній літературі виокремлюються також три рівні легітимності влади:

1) ідеологічний – влада визнається обґрунтованою через внутрішню переконаність або віру у правильність тих ідеологічних засад, які нею проголошені; джерело легітимності – саме ці ідеологи;

2) структурний – правомочність влади витікає з переконання в законності встановлених структур і норм, що регулюють політичні відносини; джерело легітимності – специфічні політичні структури;

3) персональний, в основі якого – схвалення владної особи; джерелом же легітимації стає особистий авторитет правителя.

Для підтримки легітимності влади використовуються багато засобів, таких як зміни законодавства і механізму державного управління відповідно до нових вимог; прагнення використовувати традиції населення в законотворчості і у проведенні практичної політики; реалізація легальних запобіжних засобів проти можливого зниження легітимності влади; підтримка в суспільстві законності і правопорядку тощо.

Показниками легітимності влади є рівень приросту, що вживається для впровадження політики в життя; наявність спроб скидання уряду або лідера; сила прояву громадянської непокорі; результати виборів, референдумів; масовість демонстрацій на підтримку влади (опозиції) та ін.

Легітимність політичного явища ще не означає його юридично оформленої законності.

Легітимність – це впевненість підданих у тому, що правитель має право на владу, що встановлений у державі порядок непорушний як вираз вищих стандартів, прийнятих у суспільстві; що він забезпечує благо і порятунок країни і людей. За наявності цієї впевненості влада є авторитетом і держава міцно стоїть на силі і згоді. Втрата будь-якої з цих опор – початок краху держави.

І отримання легітимності, і її втрата – процеси, що відбуваються в суспільній свідомості, на які впливають і економіка, і соціальні, і національні відносини, і успіхи або невдачі в зовнішній політиці.

Політичне панування означає структурування в суспільстві відносин командування і підкорення, організаційне і законодавче оформлення факту розділення в суспільстві управлінської праці і пов'язаних з цим привілеїв, з одного боку, і виконавської діяльності – з іншого. Воно виникає тоді, коли влада інституціалізується, перетворюється на стійкі відносини, коли в організації встановлюються позиції, зайняття яких дає змогу ухвалювати рішення, наказувати, дозволяти або забороняти. «Панування, – писав Вебер, – означає шанс зустріти покору певному наказу» [1, с. 512].

Панування нерозривно пов'язане із владою, є формою її організації в суспільстві. Політична влада, спираючись на озброєну силу, може виникнути і до встановлення панування. Проте у цьому разі вона не зможе довго протриматися і виконувати свої функції в суспільстві.

Наукове розуміння панування, на відміну від його трактування в повсякденній мові, етично нейтральне і не пов'язане з такими негативними атрибутами, як експлуатація, пригноблення, придушення. Панування – це політичний порядок, коли одні командують, а інші підкоряються, хоча перші можуть знаходитися під демократичним контролем других. Такий порядок може відповідати інтересам не тільки керівної меншини, але й усього суспільства або його більшості, хоча в історії людства політичне панування виявлялося звичайно як форма закріплення і (або) засіб придбання соціального панування, тобто привілейованого положення в суспільстві, пов'язаного з соціальною нерівністю.

У сучасних правових соціальних державах зв'язок політичного панування з соціальними при-

вілеями слабшав, хоча і не зник повністю. Альтернативному політичному пануванню є самоорганізація суспільства.

Панування як інституціалізована влада може по-різному оцінюватися громадянами. Позитивна оцінка, згода населення із владою, визнання її правомірності, право управляти і згода підкорятися означає її легітимність. Легітимна влада звичайно характеризується як правомірна і справедлива. Легітимність пов'язана з наявністю у влади авторитету, її відповідністю уявленням більшості громадян, з консенсусом суспільства у сфері основоположних політичних інтересів.

Сам термін «легітимність» іноді перекладають із французької як «законність» або «узаконеність». Такий переклад не зовсім точний. Законність, що розуміється як дія через закон і відповідно до нього, може бути властива і нелегітимній владі.

Великий внесок в теорію легітимації панування (влади) вніс М. Вебер. Залежно від мотивів підкорення він виокремив три головні типи легітимності влади:

1. Традиційна легітимність. Вона тримається на звичаях, звичці підкорятися владі, вірі в непохитність давно заведених порядків. Традиційне панування характерне для монархій. За своєю мотиваційною базою воно багато в чому схоже з відносинами в патріархальній сім'ї, заснованими на беззаперечній покорі старшим і на особистому, неофіційному характері взаємин між главою сім'ї та її членами. Традиційна легітимність відзначається міцністю. Тому, вважав М. Вебер, для стабільності демократії корисне збереження спадкового монарха, що підкріплює авторитет держави багатовіковими традиціями шанування влади.

2. Харизматична легітимність. Вона заснована на вірі у виняткові якості, чудовий дар, тобто харизму, керівника, якого іноді навіть обожають, створюють культ його особи. Харизматичний спосіб легітимації часто спостерігається в періоди революційних змін, коли нова влада для визнання населенням не може спертися на авторитет традицій або ж демократично вираженої волі більшості. У цьому разі свідомо культивується велич самої особи вождя, авторитет якої освячує інститути влади, сприяє їх визнанню і ухваленню населенням. Харизматична легітимність базується на вірі і на не зовсім раціональному відношенні між вождем і масою.

3. Раціонально-правова (демократична) легітимність. Її джерелом є інтерес, який спонукає людей підкорятися рішенням уряду, сформованого за загальноновизнаними правилами, що формується раціонально, тобто на основі демократичних процедур. У такій державі підкоряються не особі керівника, а законам, у рамках яких обираються і діють представники влади.

Раціонально-правова легітимність характерна для демократичних держав. Це переважно структурна або інституційна легітимність, заснована на довірі громадян до устрою держави, а не до окремих осіб (коли спостерігається персональна легітимність).

Хоча нерідко, особливо в молодих демократіях, легітимність влади може ґрунтуватися не стільки на пошані до виборних інститутів, скільки на авторитеті конкретної особи керівника держави. У сучасному світі легітимність влади нерідко ототожнюють лише з її демократичною легітимністю.

Легітимність влади не обмежується її трьома класичними типами, що вже усталились. Існують й інші способи легітимації і, відповідно, типи легітимності. Один із них – ідеологічна легітимність. Її суть полягає у виправданні влади за допомогою ідеології, що вноситься в масову свідомість. Ідеологія обґрунтовує відповідність влади інтересам народу, нації або класу, її право управляти. Залежно від того, до кого звертається ідеологія і які ідеї вона використовує, ідеологічна легітимність може бути класовою або націоналістичною.

У країнах командно-адміністративного соціалізму була широко поширена класова легітимність. У другій половині ХХ ст. багато молодих держав у спробах одержати визнання і підтримку населення дуже часто вдаються до націоналістичної легітимації своєї влади, нерідко встановлюючи етнократичні режими.

Ідеологічна легітимація ґрунтується на впровадженні у свідомість і підсвідомість людей певної «офіційної» ідеології за допомогою методів переконання і навіювання. Проте, на відміну від раціонально-правової легітимації, що звертається до свідомості, розуму, вона – односпрямований процес, що не припускає зворотних зв'язків, вільної участі громадян у формуванні ідеологічних платформ або їх виборі.

Висновки. Легітимація – публічний процес засвідчення, схвалення, виправдання або доведення обґрунтованості та необхідності певної соціальної дії, статусу або інституції. У політично-правовій сфері обґрунтованість і необхідність підкоряються вищому принципу – справедливості.

Вимога легітимності державної влади є водночас необхідною умовою забезпечення політичної стабільності в суспільстві. Ця стабільність означає, що завжди в суспільстві повинні знаходитися засоби розв'язання конфліктів шляхом пошуку рішення, що було би не тільки легальним, але й також легітимним. Повинен відбуватися вихід із суто формально-правової площини у сферу суспільно-політичну, де діють і нерідко протидіють різні інтереси, які треба враховувати. До того ж навіть в умовах складних політичних конфліктів не ставиться під сумнів потреба в низці обов'язкових для демократичного суспільства і відповідної йому політико-правової системи інститутів. Йдеться, зокрема, про наявність незалежних ЗМІ, політичних партій, проведення виборів на рівних для їх учасників умовах.

Легітимність влади передбачає узгодження її дій з уявленнями людей не тільки про справедливість, а й про законність та доцільність. Саме тому легітимність слід розглядати як ступінь адекватності інститутів державної влади, владних структур, а також конкретних осіб, носіїв цієї влади, уявленням суспільства про згадані вимоги справедливості, законності й доцільності.

Легальність – це поняття, що виражає формально-юридичну законність, об'єктом якої може бути влада, політичні інститути, політична діяльність. Легальність устанавлюється і гарантується владою. На відміну від легітимності, що може бути харизматичною, легальність раціональна. Форма легальної інституалізації влади – законодавство, зокрема акти про спадкоємство престолу, про обрання парламенту, президента тощо. Для громадян легальність полягає в покорі законам і їх виконанні.

Легітимація – це процедура суспільного визнання якоїсь дії, події або факту, дійової особи. Вона покликана забезпечити покору, згоду, політичну участь без примусу, а якщо цього не досягається – виправдання такого примусу, використання сили.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К., 1998. – 534 с.
2. Лой А. Легітимація і демократія. Вступне слово. Семінар часопису «Філософська думка» і кафедри філософії філософського факультету КНУ ім. Т. Шевченка // Філософська думка. – 2009. – № 5. – С. 5–9.
3. Цокур Є.Г. Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи : монографія / Є.Г. Цокур. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 330 с.